

1.01
Prejeto 10. 4. 2002

UDK 391/397(497.4=112.2)"1941/1942"

Mitja Ferenc*

Delo nemške kulturne komisije na Kočevskem (1941-1942)

IZVLEČEK

Razprava opisuje delo nemške kulturne komisije na Kočevskem. Sredi priprav kočevskih Nemcev na preselitev je Heinrich Himmler julija 1941 ukazal, naj esesovska Raziskovalna in učna skupnost "Dediščina" (die Forschungs- und Lehrgemeinschaft "Das Ahnenerbe") iz Berlina poskrbi za varstvo njihovih tvarnih in duhovnih kulturnih dobrin in za njihov prenos na novo naseljitveno območje, ki jim ga je tudi uradno določil v odredbi. Pogodba med Nemčijo in Italijo o preselitvi Nemcev iz Ljubljanske in Reške pokrajine je namreč določala, kakšne kulturne in premične predmete smejo Nemci vzeti s seboj ob preselitvi, medtem ko so nepremičnine ostale na Kočevskem. Kulturna komisija je na Kočevskem in tudi v Ljubljani delala od začetka oktobra 1941 do začetka junija 1942, in to v zelo neugodnih razmerah hude zime, preseljevanja ljudi in pomanjkanja pomoči domačinov ter ustreznih prostorov. Po lastni sodbi je uresničila le majhen del svojega načrta.

Ključne besede: kočevski Nemci, kulturna dediščina, preselitev, Raziskovalna in učna skupnost "Dediščina", Forschungs- und Lehrgemeinschaft "Das Ahnenerbe"

ABSTRACT

THE WORK OF THE GERMAN CULTURAL COMMITTEE IN THE KOČEVJE REGION (1941-1942)

In July 1941, amidst the preparations to transfer the Germans from Kočevje, Heinrich Himmler, in compliance with an agreement with Italy, ordered the SS Research and Education Group "Heritage" (die Forschungs- und Lehrgemeinschaft "Das Ahnenerbe") from Berlin to organise the transfer of the above Germans to their new living location in Posavje, with the aim of safeguarding their material and spiritual goods. To this end the group founded a cultural committee in the Kočevje region, which also operated in Ljubljana from October 1941 to June 1942. The Committee had to deal with the inconveniences of a harsh winter and the transfer of people as well as the lack of cooperation from the locals and adequate accommodation. In its own judgment, the Committee implemented only one part of its programme. It did, however, succeed in collecting and partly transferring the cultural heritage of the Kočevje Germans.

Key words: Kočevje Germans, cultural heritage, transfer, SS research and Education Group "Heritage", Forschungs- und Lehrgemeinschaft "Das Ahnenerbe"

---

* Dr., docent, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, oddelek za zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva c. 2, e-mail: ferenc.mitja@guest.arnes.si

---

Kočevska pod italijansko okupacijo in odselitev Nemcev

Kočevsko je sredi aprila 1941 zasedla italijanska vojska. Zaman so bila pričakovanja vodstva kočevskih Nemcev po nemški zasedbi tega območja. Kočevsko so skupaj z Dolenjsko in Notranjsko (t.i. Ljubljanska pokrajina) priključili h Kraljevini Italiji. Kočevske Nemce, posebno še njihovo vodstvo, ki je pričakovalo priključitev Kočevske k nemškemu zasedbenemu območju v severni Sloveniji, je italijanska okupacija Kočevske razočarala. Nacistična oblast, ki je iz zasedenih pokrajin v Evropi množično preseljevala svoje rojake v rajh, je preselitev predvidela tudi za majhno nemško narodnostno skupino na Kočevskem. Sklep o odselitvi Nemcev s Kočevskega so nacistični funkcionarji sprejeli še med vojno z Jugoslavijo ali takoj po njej. Ideja o preselitvi za vodstvo kočevskih Nemcev ni prišla nenadoma, saj se je vodstvo o možnostih preselitve pogovarjalo z nacističnimi oblastmi že dve leti pred okupacijo Slovenije. Kočevskim Nemcem in drugim Nemcem (Dobrudža, Bukovina, Besarabija) so določili naseljitveno območje na nemškem okupacijskem ozemlju na Spodnjem Štajerskem; to je ob Savi in Sotli, okoli 100 km dolg in okoli 10-15 km širok pas ozemlja nasproti Ljubljanske pokrajine in t.i. Neodvisne države Hrvaške, s katerega so nacisti izgnali večino slovenskega življa (okoli 37.000 Slovencev). Po lastnem štetju marca 1941 je na Kočevskem živelo 12.498 Nemcev v okoli 170 vaseh. Večina se jih je ukvarjala s poljedelstvom in živinorejo. Skupna posest kočevskih Nemcev je znašala 47.528 ha.

Dne 31. avgusta 1941 sta vladi nemškega rajha in Kraljevine Italije v Rimu sklenili sporazum o preselitvi. Imovino preseljencev je prevzela nemška preseljitvena družba Deutsche Umsiedlungstreuhandgesellschaft (DUT), in jo v imenu preseljencev prodala italijanskemu zavodu za nepremičnine "Emona". Kočevski Nemci so se od 14. novembra 1941 do 22. januarja 1942 s 135 vlaki po t.i. šturmihi preselili v novo domovino. Preselilo se je 2833 družin z 11.509 osebami. Majhen del, nekaj sto oseb, so preselili v Nemčijo, neznatnemu številu oseb preselitve niso dovolili. Strnjeno naseljeni Nemci naj bi po nacističnih zamislih ustvarili nemški branik. Bili naj bi nekakšni obrambni kmetje (Wehrbauern), ki bi s plугоm in mečem varovali jugovzhodno mejo nemškega rajha.

Po preselitvi kočevskih Nemcev, ki so morali pustiti na Kočevskem vse nepremičnine, so ostale njihove vasi in zaselki večinoma prazni. Z izselitvijo večinskega prebivalstva - kočevskih Nemcev je na obravnavanem območju ostalo okoli 6500 ljudi, večinoma v Kočevju in njegovi okolici. Več deset vasi je popolnoma opustelo.

Kulturna dediščina kočevskih Nemcev med preseljevanjem in po njem

---

1. Predpisi

Za varstvo kulturne dediščine in njen prenos na novo naseljitveno območje so nacistične oblasti ustanovile posebno kulturno komisijo.

Sredi priprav kočevskih Nemcev na preselitev je Heinrich Himmler 14. julija 1941 v 4. točki odredbe št. 38/I ukazal, naj esesovska Raziskovalna in učna skupnost "Dediščina" (Die Forschungs- und Lehrgemeinschaft "Das Ahnenerbe") iz Ber-

lina poskrbi za varstvo njihovih tvarnih in duhovnih kulturnih dobrin in za njihov prenos na novo naseljitveno območje, ki jim ga je tudi uradno določil v odredbi. Pogodba med Nemčijo in Italijo o preselitvi Nemcev iz Ljubljanske in Reške pokrajine je namreč v 6. členu določala, kakšne kulturne in premične predmete smejo Nemci vzeti s seboj ob preselitvi.

Osebe, ki jih zajema ta pogodba, lahko na svoje stroške brez davčnih obremenitev vzamejo s seboj svoje premično imetje vključno s kulturnimi predmeti za izvajanje svoje obrti ali svobodnega poklica, če so ti v času sklenitve te pogodbe bili njihova last, s pridržkom v izvršilnih določbah zajetih vrednosti, vrednostnih papirjev in blaga.

Natančneje so obseg teh kulturnih dobrin določale izvršilne določbe.

Člen 13:

Ob preselitvi se lahko izvozijo:

a) arhivsko gradivo, listine, akti, posamezni dokumenti in drugo pisno gradivo zasebnega značaja vključno s tistimi, ki sodijo k družbam in združenjem, pri katerih je najmanj s tremi četrtinami navzoča nemška korist, in to ne glede na to, v kakšnem jeziku so napisani, če niso potrebni za tekočo upravo preselitenega območja,

b) slike, kipi in risbe, če se nanašajo na nemško zgodovino, kulturo in rodoslovje, kar po potrebi ugotavlja pokrajinski urad za izvoz. Pri izvozu so izvzeti predmeti, ki so po svojem namenu nepremičnine.

Dalje se dovoljmeta izdelava in izvoz fotografij, filmov, risb in fotokopij prejštetih predmetov, čeprav oni sodijo k javnim ustanovam; enako velja za gradbene, umetniške in kulturne spomenike ter cerkvene knjige, ki so pomembne za osebni stan preseljencev.¹

2. Ustanova

Raziskovalna in učna skupnost "Dediščina" je bila ustanovljena leta 1935 za raziskovanje in poučevanje germanske preteklosti in se je ukvarjala s številnimi zadevami, celo z medicinskimi poskusi na jetnikih koncentracijskih taborišč.² Njen prezident je bil sam Heinrich Himmler, kurator esesovski polkovnik in profesor Münchenske univerze dr. Walther Wüst in generalni tajnik dr. Wolfram Sievers. Dr. Sievers je dobljeno nalogo zaupal posebni "kulturni komisiji" (Kulturkommission), podobni kot so jo imeli že za preselitev Nemcev iz Južne Tirolske in Kanalske doline. Nekateri člani so bili v obeh komisijah. Njeno vodstvo je prevzel esesovski stotnik in univerzitetni profesor za geografijo na poznanjski univerzi dr. Hans Schwalm, ki je delal že na Južnem Tirolskem ter imel določene izkušnje.³

Dr. Schwalm in nekaj njegovih sodelavcev je odločbo o imenovanju v komisijo dobilo avgusta 1941. Preden se je dr. Schwalm podal na Kočevsko, so imeli v Inštitutu za jugovzhodno nemštvo (Südostinstitut) v Gradcu sestanek, ki so se ga poleg direktorja inštituta dr. Helmuta Carstanjena udeležili tudi trije njegovi sodelavci: Wilhelm Sattler, Walter Neunteufl in Herbert Otterstädt ter iz "Ahnenerbe" dr. Sievers in dr. Schwalm. Otterstädt je poročal, da je leta 1939 po naro-

¹ Arhiv Republike Slovenije, sign. fonda, Deutsche Umsiedlungsbevollmächtigte (DUB), f. 1234, Pogodba o preselitvi nemških državljanov in volksdeutscherjev iz Ljubljanske in Reške pokrajine, 31. 8. 1941.

² Michael H. Kater: Das "Ahnenerbe" der SS 1935-1945: ein Beitrag zur Kulturpolitik des Dritten Reiches. Stuttgart 1974.

³ Kater, n.d., str. 169.

čilu omenjenega inštituta opravljala sociološko in socialno statistično anketo, vendar je zaradi neugodnih razmer lahko zajel le okoli 80 vasi, tj. skoraj polovico vasi, v katerih so takrat živeli kočevski Nemci. Te ankete pa ni mogoče nadaljevati, ker so medtem podatki že zastarali. Zato bo nujna nova anketa. Po nalogu istega inštituta so na Kočevskem tudi prepisovali matične knjige, vendar prepisi ne ustrezajo znanstvenim zahtevam. Zato bo nujno fotokopiranje matičnih knjig, vendar v narodni skupini za to ni na voljo ustreznih ljudi. Glede fotografij je še največ zbranih v knjigi "Zur Volkskunde der Gottschee". Otterstädt je izražal dvom, da bi še kje našli kakšne narodne noše, Neunteufl je opozoril na domovinski muzej v Kočevju, ki ga je ustanovil Peter Dummer in je v prostorih hranilnice, Sattler pa na gradivo društev, posebno na gradivo Švabsko-nemške kulturne zveze. Ko so opozorili še na nekaj nemških oseb, ki so se ukvarjale s Kočevsko, jim je dr. Carstanjen predstavil nacionalnopolitične naloge v Spodnji Štajerski.⁴

V Schwalmovi kulturni komisiji je bilo osem delovnih skupin (Arbeitsgruppen) za razna področja, in to za popis kmečkih hiš, šege in ljudska verovanja, narečja in jezikovno geografijo, ljudsko pesništvo, umetnostno-zgodovinske predmete, film, fotografiranje matičnih knjig, fotografiranje arhivalij, ki so jih vodili nemški strokovnjaki, pomagali pa naj bi jim domači Nemci. Tako je delovno skupino za **popis hiš** vodil esesovski podporočnik in docent iz Tehnične visoke šole v Braunschweigu dr. Martin Rudolph, za **šege in ljudska verovanja** vodja oddelka iz "Ahnenerbe" in univerzitetni profesor z Dunaja dr. Richard Wolfram, za **narečja in jezikovno geografijo** vodja oddelka iz "Ahnenerbe" dr. Bruno Schweizer, za **ljudsko pesništvo** Walter Hönigmann (ker imenovani dr. Anton Quellmalz ni mogel priti), za **zgodovinske predmete** deželni konservator iz Celovca dr. Walter Frodl, za **film** esesovski major in filmar iz "Ahnenerbe" Helmut Bousset, za **fotografiranje matičnih knjig** sodelavec državnega rodovnega urada (Reichssippenforschungsamt) Kurt Osten in za **fotokopiranje arhivalij** sodelavec istega urada Carl Pust.

Dr. Schwalm je prispel v Ljubljano 2. oktobra 1941 in si v Ljubljani in Kočevju uredil svoje novo delovno mesto. Sodeloval je z dr. Wollertom in predstavnikom zunanjega ministrstva pri visokem komisarju za Ljubljansko pokrajino dr. Kurtom von Kamphövenerjem ter drugimi nemškimi uradi in italijanskimi oblastmi. On in njegovi sodelavci so od 2. oktobra 1941 do 15. januarja 1942 delovali v Kočevju in nato do 10. junija 1942 v Ljubljani. Na voljo so imeli svoj osebni avtomobil. Skupno je v Schwalmovi kulturni komisiji delovalo 35 oseb, med njimi osem (ali morda kakšna več) slovenskih pomožnih moči.

3. Naloga

Dr. Schwalm je nalogo svoje komisije videl predvsem na dveh področjih, in to:

"1. da živo duhovno ljudsko dobrino in druge izraze plemenske posebnosti Kočevarjev v hiši, na kmetiji in načinih življenja, torej celotno področje dediščine, čimbolj evidentirajo, ohranijo in zavarujejo za poznejšo predstavitev,

2. da ugotovi stvarno kulturno dobrino in arhive in jih, kolikor je to mogoče,

⁴ Bundesarchiv Koblenz (dalje BA Koblenz), Abteilungen Berlin (dalje AA Berlin), fond "Das Ahnenerbe" (dalje NS 21), Bd. 322, Vermerk über eine Besprechung im Südostdeutschen Institut in Graz am 22. 9. 1941.

prepelje v rajh z lastnimi sredstvi oz. da poskrbi za njihovo fotokopiranje."

4. Delovni načrt

Dr. Schwalm je sodil, da sta velika zaprtost kočevskega nemškega jezikovnega otoka in značaj kočevskih Nemcev omogočila, da so se na tem območju ohranile prvotne oblike nemških kulturnih dobrin in ljudskih šeg in navad. Kočevski Nemci so vztrajali pri tradicionalnih šegah in drugih kulturnih značilnostih še tedaj, ko je krošnjarstvo odpeljalo v tujino tisoče moških in ko so po izselitvi v Ameriko številni povratniki s civilizacijskimi vplivi iz ameriškega vzhoda ogrožali način življenja Kočevarjev. Sodil je, da je kočevski človek v kulturni samostojnosti svojo dediščino dolgo časa razvijal neodvisno, tako da se v narečju in jezikovni rabi, v pesmi, šegah, hišah in kmetijah in drugih stvarnih dobrinah še najdejo deloma žive oblike, deloma pa ohranjene v spominu, ki jih na drugih nemških območjih ne samo ni najti, temveč jih niti ni mogoče dokazati. O teh šegah, pesmih in kočevskem narečju so stare objave, ki pa glede problematike in izvedbe nikakor ne ustrezajo sodobnim zahtevam. Drugače pa ravno prvotni značaj duhovnih in stvarnih dobrin daje Kočevju nekakšen znanstveni ključni položaj. Sodil je tudi, da raziskava narodnostnega otoka v kulturološkem in jezikovno-geografskem pogledu odpira možnost za spoznanja, ki lahko dajo pomembna pojasnila tudi za obravnavo drugih nemških plemenskih območij. Iz teh razmišljanj je ob naslonitvi na izkušnje tovrstnega dela v Južni Tirolski nastal načrt za izvedbo čimbolj obsežnega evidentiranja kulturne in jezikovne ljudske dobrine.

Posebno pozornost je dr. Schwalm v tem načrtu želel posvetiti temeljiti raziskavi in evidenci gradenj. Opravili naj bi jo s pomočjo štaba arhitektov, zajela pa bi vse vasi in zaselke Kočevske, tako da bi najstarejše in gradbeno-zgodovinsko zanimive kmetije z njihovi stranskimi poslopji vred narisali kot celoto in tudi kot posamezne dele. Enako naj bi obiskali vsa naselja na kočevskem nemškem otoku in evidentirali šege, ljudske plese, ljudska verovanja, ljudske pravljice, povesti in pripovedke, pregovore, uganke itd., prispodobe in ohranjene noše. To naj bi storili tako, da bi dr. Wolfram s krogom sodelavcev iz vrst kočevskih učiteljev in drugih prej za to izšolanih oseb z vprašalnikom spraševal ustrezne osebe po vaseh. Vprašalnik bi pripravili na podlagi rezultatov starejših raziskav in ugotovitev prvega naključnega preizkusa.

Kočevsko narečje naj bi po Schwalmovem načrtu na novo obdelali s popolnoma novo jezikovno raziskavo območja z mrežo raziskovalcev, ki bi zajela vse vasi, in to na enak način kot skupina za šege in ljudska verovanja. Da bi dobili nova pojasnila o začetkih v splošnem še neznane zgodovine naselitve kočevskih Nemcev in o njihovem izvoru, je Schwalmov načrt predvideval poleg novih raziskav o narečju tudi popolno evidentiranje imen krajev, gora, rek, zaselkov in ledin. Ustregli naj bi tudi želji Nemškega besednega atlasa in njegov vprašalnik uporabili v čimbolj gosti mreži krajev. Načrt je tudi predvideval, da bi v večdnevnem taboru izšolali skupino od 10 do 12 mladih sodelavcev iz kočevske narodne skupine, ki bi nato opravila anketo z vprašalnikom; ta bi upošteval dotedanje ugotovitve kot tudi novo problematiko iz predhodnega obiska celega območja.

Kot pri drugih nemških preselitvah naj bi tudi preselitev kočevskih Nemcev posneli na filmski trak, ki bi ga nato priključili celotnemu delu Schwalmove

kulturne komisije. Ker določbe pogodbe o preselitvi niso dovoljevale odvoza matičnih knjig, je načrt predvideval njihovo celotno fotokopiranje.

Druga naloga Schwalmove kulturne komisije je bila, da stvarne kulturne dobrine, ki so v zasebni lasti ali v posesti društev in ustanov nemške narodne skupine, na ustrezen način prepelje v rajh in jih tam tudi tako zavaruje, da bodo po preselitvi kočevskih Nemcev njim ponovno na voljo za ureditev muzeja. Ker se posameznih akcij ni dalo prej načrtovati, naj bi jih določili na kraju samem.⁵

5. Izvedba

Schwalmova kulturna komisija je lahko izvedla **le majhen del** svojega delovnega načrta. Da bi ga uresničila v celoti, bi potrebovala osem do deset tednov trdega dela. Delovne skupine so bile pripravljene že v začetku septembra 1941, vendar je zavlačevanje podpisa pogodbe o preselitvi odložilo začetek dela v pogodbi predvidenih nemških organov za preselitev. Tako se je kulturna skupina šele sredi oktobra 1941 začela dogovarjati s temi organi in italijanskimi oblastmi. Te pa so zavlačevale tudi izdajo viz, zato so Schwalmovi sodelavci s svojimi štabi lahko prispeli v Kočevje šele 6. novembra 1941 in začeli delovati. Glede na to, da je prvi transport kočevskih Nemcev odpeljal iz Kočevske že 15. novembra 1941, torej osem dni po začetku dela komisije, je bila **sistematična obdelava preselitvenega območja izključena že od samega začetka**.

Ker se je vsa za delo sposobna narodna skupina ukvarjala s tehnično pripravo preselitve in z vojaškim varovanjem vasi in transportov pred partizani, Schwalmovi kulturni komisiji ni bilo več na voljo v načrtu predvidenih pomožnih moči. Ker v Kočevju ni bilo več na voljo ustreznih stanovanj (zasedli so jih Italijani, velik štab območnega pooblaščenca za preselitev in 150 članov posebnega vlaka iz Osrednjega vselitvenega urada - EWZ), ni mogla priti na pomoč niti študentska skupina. Primanjkovalo je tudi za raziskovalno delo prepotrebne miru: območje so vznemirjale priprave na preselitev, pregledi v posebnem vlaku EWZ, popisovanje in ocenjevanje nepremičnin, živine itd., izpraznitev nekaterih odročnih, obrobni vasi zaradi partizanov, prenatrpanost cest itd. Neugoden je bil tudi zelo zgoden začetek zime z visokim snegom in hudim mrazom.

Kulturni skupini so manjkala tudi prevozna sredstva in le težko je dobila bencin za svoj štirisedežni osebni avto. *"Nadaljnjo težavo je pomenilo dejstvo, da so glede na varnostne razmere, ker so uporniki iz gozdov ogrožali osamljene obrobne vasi, ki pa so v kulturnem pogledu obljubljal najzanimivejša pojasnila, te morali najprej odseliti, beremo v Schwalmovem poročilu. Teh težav ni moglo odtehtati niti sodelovanje vodstva kočevskih Nemcev, nemških preselitvenih organov in italijanskih oblasti. "Lahko se reče, da se je v Kočevju, posebno do častnikov fašistične milice, vzpostavil vseskozi prijateljski odnos. Odpor slovenskega cerkvenega dekana v Kočevju in drugih duhovnikov smo premagali." /podčrtal M. F./*

Zaradi vseh teh težav je Schwalmova kulturna komisija opravljala predvsem tista dela iz delovnega načrta, ki jih po odselitvi Nemcev ne bi mogla več oprav-

⁵ BA Koblenz, AA Berlin, NS 21, Bd. 223, Bericht über die Tätigkeit der Kulturkommission (der Forschungs- und Lehrgemeinschaft "Das Ahnenerbe") beim Deutschen Umsiedlungsbevollmächtigten für die Provinz Laibach, erstattet durch: Prof. Dr. Hans Schwalm, SS-Hauptsturmführer (dalje Schwalm, Kulturkommission - Bericht).

ljati. Popolnoma je opustila raziskavo statističnega evidentiranja biološke in sociološke sestave nemške narodne skupine. Predvidela je le, da bodo po koncu preselitvenih nalog obdelali kočevske matične knjige in tako dobili vsaj nekaj možnih delnih izidov, ki bi bili pomembni za delo pri skrbi za nacionalni razvoj na novem naselitvenem območju.⁶

6. Podatki posameznih delovnih skupin

Dr. Schwalm je v svoje poročilo vključil tudi poročila vodij posameznih delovnih skupin. Tudi oni navajajo številne ovire za svoje delo in jih tukaj ne gre ponavljati. Docent **dr. Rudolph** je npr. v 22 dneh svojega dela videl 46 vasi, jih 43 natančneje preiskal in v njih s svojimi tremi sodelavci popisal 65 poslopij ter 24 objektov tudi natančno prerisal in fotografiral. Predlagal je tudi preselitev dveh lesenih poslopij v Posavje. Dve hiši iz Starega Loga in Gotenice so po precejšnjih zapletljajih z italijanskimi oblastmi nato res odpeljali v Brežice, vendar njuna povojna usoda ni znana. Prof. **dr. Wolfram** je v devetih dneh svojega bivanja na Kočevskem obiskal 12 vasi in napravil nekaj preizkusov. Lahko je le preverjal, koliko tistega, kar sta некоč zapisala zbiralca Hauffen in Tschinkel, še živi med ljudmi. Ugotovil je, da so na Kočevskem še vedno ohranjene šege in ljudska verovanja, kakršna se glede na obilje in prvobitnost že težko najdejo na drugih nemških območjih, da se zelo izrazito kažejo krajinske razlike, ki jih kaže ugotavljati šele v njihovem celotnem obsegu, ter da prihajajo na dan nove reči, ki jih ni v nobenem prejšnjem zapisu. Dr. Wolfram je svoje delo o Kočevski nadaljeval še desetletja po vojni in svoje izide objavil na Dunaju leta 1980.⁷ **Dr. Schweizer** je svojo raziskavo lahko opravil le v desetih vaseh, v 160 vasi je s pomočjo kočevarske mladine razposlal vprašalnik za Nemški besedni atlas, od katerih so mu jih izpolnili 76. Ugotovil je, *"da je v kočevskem ljudstvu še danes ohranjen neprimerljivo večji in boljše ohranjen zaklad stare, vseskozi jezikovno povezane dediščine, kot v vseh drugih, meni znanih nemških narodnih skupinah. Kar je doslej v literaturi dostopnega, je samo delec obstoječega in na znanstveno obdelavo čaka še mnogo dela"*, je poročal. Medicinec **Hönigmann**, ki si je sam pridobil dolgoletne izkušnje z zbiranjem ljudskih pesmi, se je moral odreči magnetofonskemu snemanju. Zbral in preveril je okoli 300 ljudskih pesmi in ugotovil precej napak pri starejših zbirkah, tudi pri Tschinklovi zbirki, ki je ohranjena v arhivu ljudskih pesmi v Freiburgu. **Dr. Frodl**, ki je na Kočevskem delal le 7 dni, je ugotovil, podobno kot prej in tudi pozneje slovenski raziskovalci, da glede posvetne umetnosti Kočevsko ne nudi kaj posebnega, da se cerkve po gradnji ne razlikujejo od cerkva v slovenski okolici in da bi lahko bila edina opazna razlika *"nenavadna, ljudska robotost oblik (npr. obočnih reber v malih sklepih kora)"*. Kot posebnost je navedel obliko zvonika pri cerkvicah in omenil, da sta o notranjih poslikavah cerkva že v letih 1931 in 1941 pisala dva slovenska znanstvenika (dr. France Kos in dr. France Stele).⁸

Filmar **Bousset** je s svojim pomočnikom Herbertom Öttelom delal na Ko-

⁶ Schwalm, Kulturkommission - Bericht, str. 20-24.

⁷ Richard Wolfram: Brauchtum und Volksglaube in der Gottschee. Wien 1980.

⁸ Franc K. Kos: Ornamentika lesenih poslikanih stropov v cerkvah na Slovenskem : donesek k povezanosti visoke in ljudske umetnosti. V: Zbornik za umetnostno zgodovino, 1941, str. 2-105; France Stele: Umetnost Dolenjske : kulturno geografski poskus k problemu slovenske umetnostne zgodovine. V: Etnolog, Ljubljana, 1933, str. 177; France Stele: Leseni stropi v cerkvah. V: Dom in svet, Ljubljana, 1924, str. 213.

čevskem 14 dni in je v prvih šestih dneh v decembru posnel okoli tri kilometre filmskega traku (4 zvitki) preseljevanja kočevskih Nemcev.⁹

Največ prostora v Schwalmovem poročilu zavzemajo podatki o problematiki **fotokopiranja matičnih knjig**, kar je dovoljeval 13.b člen izvršilnih določb k pogodbi o preselitvi. S kakšnimi težavami se je moral ubadati, je dr. Schwalm že 18. oktobra 1941 pisno pojasnil dr. Sieversu: "*Fotokopiranje matičnih knjig se je zdaj začelo. Žal se množijo naše bojazni, da bomo prisiljeni, da se matične knjige pripeljejo sem. Kot sem ugotovil, se je kočevski dekan /To je bil Peter Flajnik - op. M. F./ odločil zaprositi škofa, za odvezo dolžnosti dobave matičnih knjig in njihovo izročitev nam. Sabotaža se torej nadaljuje. /Podčrtal M.F./ Schwalm je menil, da dekan sabotira delo in onemogoča karabinerjem dobave matičnih knjig. "Zaradi njegovega odhoda, o katerem nas ni obvestil, se je danes delo že ustavilo, kajti s seboj je vzel ključe in jih ni, kot navadno, izročil svojemu zastopniku, tako da od njega nismo dobili matičnih knjig," nadaljuje Schwalm. Povedal je tudi, da je poslal Kraulanda v Staro Cerkev, ki je tamkajšnjega župnika Josefa Eppicha pregovoril za izročitev matičnih knjig za fotokopiranje, tako da so delo z njim lahko nadaljevali popoldne.¹⁰*

Seveda pa s tem še ni bilo konca težav. V sklepnem poročilu je o njih polno podatkov in pritožb zoper slovensko duhovščino:

"Pri nižji in visoki duhovščini Ljubljanske pokrajine pa smo naleteli na odpor. Župniki v cerkvenih občinah območja narodne skupine so večinoma že Slovenci, ki so na podlagi odločne slovenizacijske politike škofijskega ordinariata v obdobju zadnjih 20 let stopili na mesto nemških župnikov: vsi dekanati so v slovenskih rokah. Ostali, iz nemštva izhajajoči župniki, so brez izjeme vsi starejši moški (mlajši nemški duhovniški naraščaj iz narodne skupine je manjkal), ki so bili zadržani ali celo sovražni do obnovitvenega gibanja in so celo nasprotovali preselitvi. Optirala sta samo 2 župnika in ju zato njuni duhovni bratje od takrat bojkotirajo. Škof v Ljubljani je Slovenec. Njegov, do Nemcev prijaznejši odnos je popolnoma odpravil nacionalno slovenski in protinemško razpoloženi generalni vikar /To je bil Ignacij Nadrah - op. M. F./, ki dejansko čisto sam vodi posle ordinariata". To je Schwalmova ocena slovenske in nemške duhovščine iz poročila, ko opisuje težave s cerkvenimi oblastmi pri izročitvi matičnih knjig za fotokopiranje. Škof dr. Gregorij Rožman se je namreč izgovarjal, da italijanske oblasti niso pristojne za cerkveno imovino, kakršna so tudi matične knjige. Visoki komisar Grazioli pa je trdil, da so matične knjige državna last in jih cerkev vodi z državnim pooblastilom. Škof je seveda popustil, vendar so se nato trdo pogajali o kraju fotokopiranja - ali po župnijskih uradih na terenu, ali pa v Kočevju. Zmagala je nemška stran. Od 14. novembra 1941 do 10. januarja 1942 sta v Kočevju dva fotografa s pomočjo učitelja Wilhelma Kraulanda fotokopirala ali mikrofilmala skupno 528 matičnih knjig iz 23 župnijskih uradov ter izdelala 106.000 posnetkov.¹¹

Schwalmova kulturna komisija si je v začetku tudi prizadevala, da bi v Ljubljani dobila izvirno arhivsko gradivo o nemštvu na Kranjskem in ga prenesla na Gorenjsko. Vendar tega zaradi določb pogodbe o preselitvi in njenih izvršilnih določb ni mogla odločno zahtevati. Zato je v Ljubljani fotokopirala arhivsko gra-

⁹ Za tem zelo zanimivim filmskim gradivom sem pred leti zaman poizvedoval po nemških arhivskih zavodih, ki hranijo filmsko gradivo.

¹⁰ BA Koblenz, AA Berlin, NS 21, Bd. 159, Schwalmovo pismo dr. Sieversu, 18. 10. 1941.

¹¹ Schwalm, Kulturkommission - Bericht, str. 24-27.

divo iz Narodnega muzeja, hkrati pa za poznejša meddržavna pogajanja o izmenjavi arhivskega gradiva popisala drugo gradivo o nemštvu. Gradivo je izbral dr. Matthias Gatterer iz Kranja. Dva fotografa in dva oz. tri fotokopirne stroje je dal na voljo že omenjeni državni rodoslovni urad v Berlinu.¹² To gradivo je ohranjeno v Koblenzu.¹³

7. Vprašanje kopiranja t.i. družinskih knjig (status animarum)

Za njihovo vrednost in namen uporabe zvemo iz Schwalmovega pisma dr. Sieversu 18. oktobra 1941: "*Družinske knjige so izredno dragoceno gradivo. Pravkar sem se prepričal, da dejansko dopolnjujejo narodnobiološki del moje načrtovane raziskave. Poleg tega se da z njimi v celoti zajeti izselitveno gibanje za poslednjih 20 let, ker so župniki natančno registrirali odhod posameznih družinskih članov v Ameriko. Knjige so vodili prav do danes. Če se posreči prepričati državni rodoslovni urad, da bi takoj po razvitju filmov izdelal fotokopije, bi bilo mogoče z njih dobiti podatke, potrebne za socialnobiološko raziskavo, in to od hiše do hiše, ter v ustreznem času že predložiti izide. Ti bi za poslednjih 100 let in večinoma še dalje nazaj pokazali razvoj biološkega ljudskega telesa na Kočevskem.*" Prosil je dr. Sieversa, naj posreduje pri državnem rodoslovnem uradu, da bi dr. Schwalm prišel do podatkov, ki jih ne bi mogel dobiti s povpraševanjem.¹⁴

Vendar se dr. Schwalmu ni posrečilo dobiti mnogo družinskih knjig. Omenjena fotografa iz državnega rodoslovnega urada sta na Kočevskem posnela le 95 strani t.i. družinskih knjig (status animarum) iz 19 župnij.¹⁵

8. Odvoz dveh kmečkih hiš

Obe leseni hiši, ki ju je izbral docent dr. Rudolph v Starem Logu 42 (last: Krumpena: kmečka hiša, skedenj in kašča) in v Gotenici 29 (last: Ober Luekisch: kmečka hiša), naj bi "*pomenili ob oblikovno popolni predstavitvi na čist in prepričljiv način praobliko vzhodnogermanske hiše.*" Dr. Rudolph je sodil, da v nobeni nemški pokrajini ni mogoče najti lesenih hiš v tako dobro ohranjenem stanju. Hiši naj bi tudi v podrobnostih konstrukcije kazali prvotno vrsto, ki jo nemški raziskovalci gradenj iščejo že precej časa in so jo našli šele na Kočevskem. Hiši naj ne bi bili pomembni samo za raziskavo gradenj, temveč tudi za celotno germansko etnologijo. Nastal je načrt, da bi hiši odpeljali in ju ponovno postavili v prostem muzeju na novem naselitvenem območju in ju tako tudi rešili pred propadom.

Ker je bil odvoz nepremičnin izvzet iz meddržavne pogodbe o preselitvi, si je bilo treba za odvoz teh dveh hiš posebej prizadevati pri italijanskih oblasteh. Da ne bi zadeve preveč zapletli, so sklenili, da se bodo dogovorili z družbo Emona za "odkup" hiš in za njun izvoz kot starega lesa. Vendar je Emona zahtevala kot kupnino zgraditev dveh novih hiš. Nemška stran je nato izkoristila obisk družbe Emona, profesorja za agrarno politiko na turinski univerzi Medicija 2. decembra 1941 v Kočevju. Ta je bil zelo naklonjen Nemčiji in se je tudi zanimal za nemško nacistično kolonizacijo v vzhodni Evropi in je hiši nemški strani skoraj poklonil.

¹² Schwalm, Kulturkommission - Bericht, str. 43-49; prav tam, Bd. 159, prevod pisma škofijskega ordinariata v Ljubljani (generalni vikar Ignacij Nadrah) visokemu komisarju za Ljubljansko pokrajino, 6. 11. 1941; Schwalmovo pismo kollevskemu dekanu Petru Flajniku, 14. 11. 1941.

¹³ Nahaja se v BA Koblenz, AA Berlin, v fondu NS 21.

¹⁴ BA Koblenz, AA Berlin, NS 21, Bd. 159, Schwalmovo pismo dr. Sieversu 18. 10. 1941, prepis 20. 10. 1941.

¹⁵ Schwalm, Kulturkommission - Bericht, str. 48-49.

Za hišo v Gotenici je Emona zaračunala 8.000 lir, medtem ko je hišo v Starem Logu poklonila. Zato sta Schwalm in Sievers predlagala Himmlerju, naj načelnik njegovega osebnega štaba Karl Wolff pošlje profesorju Mediciju zahvalno pismo.¹⁶ Po 4. decembru 1941 so moški iz kočevske narodne skupine hiši razstavili, arhitekt je posamezne dele oštevilčil in Auerspergov tovorni avtomobil jih je prepeljal v Jakominijevo lesno skladišče v Kočevju. Čez nekaj dni pa se je zadeva ponovno zapletla, ker je profesor Medici telefoniral dr. Wollertu, da preklicuje svojo privolitev za odvoz hiš, saj je ugotovil, da sta njuna lastnika v Ameriki in ju Emona ne more odtujiti. Vodstvo kočevskih Nemcev je nato ugotovilo, da se lastnika že precej časa sploh nista brigala za hiši. Nemška stran Emoni zato ni plačala omenjene kupnine. Po carinskem pregledu 10. decembra so hiši naložili na dva tovorna vagona in ju 13. decembra odpeljali v Brežice. Tam so ju vskladiščili v cerkvi sv. Roka.¹⁷ Usoda obeh hiš dalje ni znana.

9. Prevoz kočevskega domovinskega muzeja v Brežice

Kočevski Nemci so si v Kočevju uredili svoj domovinski muzej (Heimatmuseum Gottschee). V njem so bili predvsem hišni predmeti in poljedelsko orodje, noše in sakralni predmeti. Schwalmova komisija se je zanimala za dokumente o njegovem nastanku, vendar jih ni našla in niti vodstvo narodne skupine jim ni moglo nuditi teh podatkov. Nato pa se je kot ustanovitelj in lastnik prijavil župnik iz Stare Cerkve Josef Eppich. Ko je Schwalmova komisija prispela v Kočevje, je vodstvo narodne skupine večino muzejskih predmetov že pripravilo za odvoz. Schwalm je pri visokem komisarju Grazioliju zaprosil za izvozno dovoljenje, nakar se je zadeva zelo zapletla. Ko se je dr. Kurt von Kamphövener ravno pogajal za dovoljenje, je župnik Eppich, ki se ni prijavil za preselitev, prek škofijskega ordinariata v Ljubljani ugovarjal odvozu, češ da je precej sakralnih predmetov last cerkve in spraševal, ali ti lahko še naprej ostanejo v njegovem varstvu. Generalni vikar ljubljanske škofije je ukazal, da predmetov, ki so cerkvena last, ne smejo odpeljati iz muzeja. Kasneje sta nemška in italijanska stran dosegli, da sta Eppich in ljubljanska škofija 27. novembra 1941 popustili.

Schwalmova komisija je takoj po svojem prihodu pozvala kočevske Nemce, naj staro orodje, izdelke hišne obrti, kmečkega rokodelstva itd. izročijo muzeju, in za zbiranje zaposlila žensko mladino, vendar neuspešno, saj so se kmetje že pripravili na preselitev.

Tržaški urad za varstvo spomenikov je vztrajal pri zahtevi, da njegovi uradniki pred odvozom pregledajo muzejske predmete, ki morajo biti popisani v inventarju. Zato so morali predmete zložiti iz zabojev. Ker uradnikov iz Trsta oz. Ljubljane kljub večkratnim pozivom ni bilo v Kočevje, so predmete ponovno spravili v zaboje in jih 20. januarja 1942 v dveh zaprtih vagonih pripeljali v Ljubljano. Po večkratnih pogajanjih z visokim komisarjem Graziolijem in upravo za varstvo spomenikov je končno v Ljubljano vendarle prišel profesorja Sticotti iz Trsta. Sticottijeva komisija je odprla le manjši zaboj in 23. januarja 1942 je Schwalm dobil

¹⁶ BA Koblenz, AA Berlin, NS 21, Bd. 159, Vermerk über die Besprechung mit Prof. Medici, Dr. Doveri und Dr. Salvadori von der S.A. Immobiliare, Gottschee, am 2. 12. 1941; pismo vodje kočevskega urada "Emone" dr. Schwalmu, 4. 12. 1941; Bd. 956, osnutek zahvalnega pisma K. Wolffa prof. Mediciju, 15. 12. 1941.

¹⁷ Schwalm, Kulturkommission - Bericht, str. 50-53.

izvozno dovoljenje. Drugi dan so muzejske predmete s poslednjim vlakom, ki je peljal preseljence v Posavje, poslali v Brežice, kjer so jih spravili v cerkev sv. Roka.¹⁸ Kakšna je bila njihova usoda ni znano.

Poleg muzejskih predmetov je Schwalmovi komisiji uspelo odpeljati v Posavje tudi gradivo nemškega bralnega društva, gledališkega društva in pevskega društva. Največ je bila vredna knjižnica z okoli 500 zvezki. Vodstvo kočevskih Nemcev je na pobudo Schwalmove komisije za odvoz pripravilo tudi spomenike oz. nagrobnike tistih, ki so padli aprila 1941. Tako beremo v Schwalmovem poročilu: "*Pri obrambnih bojih proti bežečim in deloma razpadajočim enotam jugoslovanske vojske po izbruhu vojne je Gottscheer Mannschaft pod vodstvom svojega vodje Lampetra in svojega načelnika štaba Busbacha polovila v mejah narodne skupine nahajajoče se orožniške enote ter nato meje območja narodne skupine varovala pred poskusom vdora tako dolgo, da je lahko območje redno izročila italijanskim četam in italijanski upravi. Pri tej akciji so Kočevjarji svojo zvestobo zapečatili s svojo krvjo. Narodna skupina je svojim žrtvam na raznih krajih postavila spomenike /po pričevanjih vodstva nemške narodne skupine naj bi padli trije člani Deutsche Mannschaft - op. M. F./." Te spomenike so vzeli s seboj prebivalci posameznih vasi ob preselitvi. Italijani niso protestirali, čeprav izvoz takšnih spomenikov ni bil dovoljen.¹⁹*

Po izselitvi kočevskih in nato tudi ljubljanskih Nemcev se je delo Schwalmove komisije omejilo predvsem na fotokopiranje matičnih knjig in arhivov. Dr. Schwalm pa je takoj začel obiskovati tudi gradove nemških fevdalcev in se zanimati za njihove kulturne predmete. 22. januarja 1942 je obiskal grad Hallerstein pri Starem trgu, 26. januarja grad Weissenstein (Boštanj) pri Grosupljem, naslednji dan grad Klingenfeld pri Mokronogu, 31. januarja grad Watzenburg (Dob pri Mirni na Dolenjskem), 4. februarja grad Turjak itd. Zatem so posneli še gradivo na gradovih.²⁰

10. Zamisli o kočevski raziskovalni ustanovi v Posavju

Iz Schwalmovega poročila zvemo, da je njegova kulturna komisija lahko uresničila le majhen del predvidenega načrta. Zato se je pri njej že kmalu pojavila zamisel, da bi na novem naselitvenem območju, tj. v Posavju, ustanovili posebno raziskovalno ustanovo (Forschungsstelle). O tej zamisli je dr. Schwalm 26. novembra 1941 pisal dr. Sieversu: "*Prosim Vas, da bi izposlovali - če je finančno mogoče - v okviru "Ahnenerbe" ustanovitev raziskovalne ustanove Kočevje (Forschungsstelle Gottschee). Ta bi izvajala temeljne etnološke in jezikovno-geografske raziskave kočevske narodne skupine. Če je le mogoče, bi morali z deli začeti takoj po koncu preselitve. S pomočjo ljudi iz narodne skupine in tudi drugih raziskovalcev, ki so se v poslednjih letih ukvarjali z narodno dediščino in ljudskimi dobrinami Kočevjarjev, bi temeljna raziskava, obdelava in objava po mojem mnenju trajala od 2 do 3 let. Ker bi bilo potrebno razmeroma majhno število ljudi in ker imajo državni ter strankini vodilni uradi na novem naselitvenem območju Kočevjarjev velik interes za praktične rezultate, potrebna sredstva zanjo ne bi bila*

¹⁸ Schwalm, Kulturkommission - Bericht, str. 53-56. Glej tudi Schwalmovo dopisovanje o vprašanju odvoza kollevskega domovinskega muzeja v Posavje, NS 21, Bd. 159.

¹⁹ Schwalm, Kulturkommission - Bericht, str. 57-58.

²⁰ BA Koblenz, AA Berlin, NS 21, Bd. 161, Schwalmovi zapiski o obiskih posameznih gradov.

zelo velika. To vprašanje načenjам med drugim sedaj tudi zato, ker vodstvo narodne skupine, posebno tovariš Lampeter, resno in dalekosežno misli na to, kako bi Kočevarje na novem naselitvenem območju ohranili kot svojo skupino."²¹

Dne 7. decembra 1941 je dr. Schwalm ponovno pisal dr. Sieversu. Poročal je, da sta se z Lampetrom večkrat pogovarjala o raziskovalni ustanovi in načrt celo poglobila. "K raziskovanju čisto jezikovnih in etnoloških vprašanj sodi med naloge takšne raziskovalne ustanove pač še cela vrsta nadaljnjih vprašanj. Posebno računam na sociološka vprašanja, predvsem na skrbno opazovanje strukturnih sprememb, ki bodo zajela sestavo kočevskega narodnega telesa v biološkem in sociološkem pogledu, potem ko bo prišlo do vključitve v rajh in v nemško narodno telo." Opozoril pa je, da bi bila ustanovitev raziskovalne ustanove smiselna le v primeru, "če je resen namen, da se kočevsko ljudstvo obdrži v svojem jedru."²²

Na obe Schwalmovi pismi glede Forschungsstelle Gottschee je dr. Sievers 12. decembra odgovoril pritrdilno. Sodil je, da se s preselitvijo kočevskih Nemcev delo zanje ne konča, kajti čas, ki so ga imeli na voljo na Kočevskem, je bil prekratek. Podobno je bilo tudi glede Nemcev v Južni Tirolski. "Vendar ne verjamem, da bi za to bilo potrebno in koristno ustanoviti lastno "Forschungsstelle Gottschee". Bolj menim, da je to naloga referata "Volksdeutsche Forschung", ki ga je treba ustanoviti. Tako bi obenem rešili vprašanje organizacije in vodstva, zlasti če bi Vi, ki naj bi vodili referat "Volksdeutsche Forschung", obdržali tudi pobudo za delo med kočevskimi Nemci. Dr. Schwalm naj le mirno pove Lampetru, da je njegova misel padla na plodna tla in naj bo pomirjen in prepričan, da je kočevsko kulturno delo v "Ahnenerbe" dobro sprejeto in da bo opravil dobro delo, če se bo zanašal na nas in se ne bo oziral za drugimi podporniki." Dr. Sievers je nato svetoval dr. Schwalmu, naj izdelata spomenico o nadaljevanju dela s kočevskimi Nemci.²³

Za novo raziskovalno ustanovo za kočevske Nemce se je iz Schwalmove komisije najbolj zavzemal dr. Schweizer. Dr. Sievers mu je 29. decembra sicer sporočil, da soglaša z njegovimi zamislimi, vendar je njegovo prizadevanje, da bi imel vse "jezikovno dojemanje (povesti, šege, navade, mite, pesem) sam v svojih rokah, precenjevanje svojih moči." Opozoril ga je, da je treba delati drug z drugim in ne drug zraven drugega, pri čemer je okrcal njegovo znanstveno samoljubje.²⁴ Bil je prepričan, da na Spodnjem Štajerskem ni možnosti za delo tako dolgo, dokler se kočevski Nemci ne naselijo. Svetoval mu je, naj prej konča dosedanje delo in se šele nato loti novega. Zato naj spremenjen predlog za raziskovanje med kočevskimi Nemci predloži poleti 1942. Z novo raziskovalno ustanovo se torej dr. Sieversu ni mudilo.²⁵

Kmalu pa je načrte za ustanovitev raziskovalne ustanove ali referata prekinil Himmlerjev ukaz, da je treba odložiti vsa dela na območjih, ki bodo sodila v tretji rajh. To je pomenilo tudi Spodnjo Štajersko, čeprav je formalnopravno še niso vključili vanjo. Ko je dr. Sievers to 11. marca 1942 sporočil dr. Schwalmu, je še povedal: "Mi bomo torej svoje naloge v Ljubljani končali in jih čimprej zaključili." Glede raziskovanja med kočevskimi Nemci v Spodnji Štajerski pa je dr. Sievers

²¹ BA Koblenz, AA Berlin, NS 21, Bd. 122, Schwalmovo pismo dr. Sieversu, 26. 11. 1941.

²² BA Koblenz, AA Berlin, NS 21, Bd. 122, Schwalmovo pismo dr. Sieversu, 7. 12. 1941.

²³ BA Koblenz, AA Berlin, NS 21, Bd. 322 in 956, Sieversovo pismo dr. Schwalmu, 12. 12. 1941.

²⁴ BA Koblenz, AA Berlin, NS 21, Bd. 956, Sieversovo pismo dr. Schweizerju, 29. 12. 1941.

²⁵ BA Koblenz, AA Berlin, NS 21, Bd. 959, Sieversovo pismo dr. Schweizerju, 5. 2. 1942.

povedal: "Vprašanje nadaljnjega dela na brežiškem območju je treba začasno odložiti. Mi a) nimamo moč, ki bi jih tam zaposlili, b) po omenjenem ukazu sedaj ne moremo dobiti sredstev."²⁶

Kaže, da je pri tej zadevi šlo za dve nasprotujoči si težnji. Vodstvo kočevskih Nemcev, zlasti Wilhelm Lampeter, in Schwalmova kulturna komisija, zlasti dr. Schweizer, so težili k temu, da se kočevska narodna skupina tudi na novem naselitvenem območju ohrani kot celota s svojim vodstvom in svojo kulturo (narečjem, šegami in navadami, kulturnim izročilom itd.). Nemško nacistično vodstvo v Gradcu in Mariboru, zlasti vodstvo Štajerske domovinske zveze, pa je težilo k temu, da bi se kočevski, besarabski in drugi nemški naseljenci v Spodnji Štajerski izenačili s spodnještajerskimi Nemci in s t.i. vindišarji oz. "domu zvestimi Štajerci", ko bi se ti v največ petih letih morali ponemčiti. Pri tem je bila seveda močnejša in odločilnejša druga stran, tj. štajersko politično in upravno vodstvo.

11. Predlogi za kulturno oskrbo kočevskih Nemcev

Vso politično, kulturno, gospodarsko, socialno in drugo delo med kočevskimi in drugimi naseljenci v Posavju in Obsotelju so prevzeli tamkajšnji okupatorjevi upravni in politični organi ter zlasti v prvem obdobju po naselitvi Urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru s svojo izpostavo v Brežicah. Vendar je "Ahnenerbe" še v začetku leta 1943 poskušala spraviti ugotovitve Schwalmove kulturne komisije med kočevske Nemce v Spodnji Štajerski. Ta predlog je dr. Sievers 13. januarja 1943 podal zastopniku glavnega štabnega urada za utrjevanje nemštva v Berlinu dr. Güntherju Stieru, ki je bil že od pomladi 1941 zelo naklonjen kočevskim Nemcem. Predlagal mu je vsaj sestavo majhne pesmarice in nekaj etnoloških člankov.²⁷ Čez pet dni je dr. Sievers vprašal za mnenje profesorja dr. Wolframa na Dunaj.²⁸ Dr. Wolfram mu je odgovoril, da je nadaljnje delo med kočevskimi Nemci zelo pomembno in da bo med počitnicami poslal k njim sodelavko svojega inštituta ter poudaril, "da je dosedanja obdelava gradiva šele sedaj pokazala, da je redkokje mogoče dobiti toliko starinskega kot v Kočevju in si je treba prizadevati, da se dobi še poslednje, ki je na voljo." Nato je dr. Sievers spraševal dr. Schwalma, ki je že nekaj časa delal v Oslu na Norveškem, kje bi lahko dobil sodelavce za takšno delo. Kaže torej, da niso dosledno upoštevali že omenjenega Himmlerjeva ukaza iz začetka leta 1942 o odložitvi del.²⁹ Sieversov osebni referent Wolff je 20. februarja pisal Quellmalzu, da se zdi nujno, nekaj storiti za kočevske Nemce, in ga prosil, "da bi omilili njihovo kulturno osamljenost."³⁰

Quellmalz je 1. marca 1943 pisal dr. Sieversu, da "za kulturno oskrbo preseljenih Kočevarjev skrbi "Patentstelle Gottschee", (Botrska ustanova Kočevje - op. M. F.) VDA (Volksbund für das Deutschtum im Ausland - Ljudska zveza za nemštvo v tujini - op. M. F), ki je že nekaj časa v sestavi Volksdeutsche Mittelstelle, ki je tako

²⁶ BA Koblenz, AA Berlin, NS 21, Bd. 961, Sieversovo pismo dr. Schwalmu, 11. 3. 1942.

²⁷ BA Koblenz, AA Berlin, NS 21, Bd. 160 in 322, Sieversova beleška pogovora z dr. Stierom, 13. 1. 1943.

²⁸ BA Koblenz, AA Berlin, NS 21, Bd. 322, Sieversovo pismo dr. Wolframu, 18. 1. 1943.

²⁹ BA Koblenz, AA Berlin, NS 21, Bd. 160, Sieversovo pismo dr. Schwalmu, 19. 2. 1943. Dr. Wolfram je to v svojem pismu dr. Sieversu 19. 2. 1943 zapisal takole: "Zapiske iz Kočevja je treba nujno nadaljevati. Kar sem doslej lahko zbral, je torzo, [etudi sem dobil presenetljive rezultate."

³⁰ BA Koblenz, AA Berlin, NS 21, Bd. 322, Wolffovo pismo dr. Quellmalzu, 20. 2. 1943.

dejansko prevzela nalogo." Povedal je tudi, da on sodi, "da bi naj bogato gradivo, ki ga je obdelala kulturna komisija "Ahnenerbe", zelo uporabljali pri kulturni oskrbi." Dvomil pa je, da bi lahko majhna pesmarica, ki bi jo izdal Walter Hönigmann, zadostila temu namenu. Bilo bi potrebno, da bi za to izšolali kočevske Nemce, ki bi nato organizirali domoznanska predavanja, tečaje petja in ljudskih plesov ter podobno. Sodil je še, da bi brez takšne praktične dejavnosti, ki bi se seveda daljnosežno opirala na dela kulturne komisije, vse objave literarne zvrsti ostale le gola teorija.³¹

Izid vseh navedenih povpraševanj je dr. Sievers 25. marca 1943 sporočil že omenjenemu dr. Stieru. Nato ga je še vprašal, če bi lahko dr. Quellmalz poleti deloval med kočevskimi Nemci v Posavju.³² To pa je tudi vse, kar o tej zadevi zvemo iz gradiva Schwalmove kulturne komisije za Kočevsko.

12. Schwalmove fotografije s Kočevskega

Oddelek za fotografije Zveznega arhiva v Koblenzu hrani precej fotografij o gradbenih in umetnostnih spomenikih na Kočevskem pred odselitvijo kočevskih Nemcev in takoj po njej, ki jih je posnel dr. Schwalm.³³ Dr. Schwalm je filme in plošče izročil vodstvu "Ahnenerbe", ki se je nato preselilo iz Berlina-Dahlema v Waischenfeld na Zgornjem Frankovskem. Šele sredi oktobra 1943 je dr. Schwalm iz Osla na Norveškem, kjer je vodil t.i. Germanische Leitstelle, tj. Germanski vodstveni urad iz "Ahnenerbe", spraševal Sieversovega osebnega referenta D. Wolffa, kaj je z obdelavo njegovih filmov, ki jih je treba izboljšati in izdelati izreze.³⁴

Ko so v Waischenfeldu Schwalmove filme dali v restavriranje nekemu fotografu, so tega vpoklicali v Organizacijo Todt in ker so fotografske delavnice zaradi vojnih razmer že zaprle svoje delavnice, je Wolff svetoval dr. Schwalmu, naj poskusi to opraviti v Oslu.³⁵ Vendar po Schwalmovih podatkih takšne delavnice v Oslu ni bilo. Zato je svetoval Wolffu, naj fotografske plošče pošlje v Den Haag na Nizozemsko. Zdaj zvemo, da ni šlo samo za filme, temveč tudi za plošče. Kot zvemo iz Wolffovega pisma 14. januarja 1944, je on res poslal dva zavoja Schwalmovih filmov s posnetki 9 x 12 cm sodelavcu Germanische Leitstelle za Nizozemsko dr. Wilhelmu Maiju v Den Haag, da bi jih izročil v obdelavo oz. izboljšavo tamkajšnjemu strokovnjaku Meeussenu. To kaže tudi na pomen, ki so ga v "Ahnenerbe" pripisovali posnetkom s Kočevskega. "Kako pomembne so te fotografije, kaže že to, da je danes že velik del nepremičnih gradbenih in umetnostnih spomenikov zaradi dejavnosti nasilnih tolp na Kočevskem uničen. (Uničevalno delo italijanske vojske v ofenzivi poleti in jeseni 1942 je zamolčal, op. M. F.) Žal se je velik del filmskega gradiva zaradi nestrokovnega načina razvijanja pokvaril. Naša prizadevanja, da bi filme razvili, so se zaradi pomanjkanja ustreznih strokovnjakov ponesrečila."³⁶

V Den Haagu pa so nastopile težave znova, ker fotograf Meeussen k filmom ni dobil ustreznih Schwalmovih pozitivov. "Brez njih pa dela ni mogoče pravilno opraviti." Ker v Germanische Leitstelle niso mogli opraviti vsega tega dela, kar kaže na to, da je bilo filmov in posnetkov kar precej, so svetovali, naj bi večino

³¹ BA Koblenz, AA Berlin, NS 21, Bd. 322, Quellmelzovo pismo iz Berlina dr. Sieversu, 1. 3. 1943.

³² BA Koblenz, AA Berlin, NS 21, Bd. 322, Sieversovo pismo dr. Stieru, 25. 3. 1943.

³³ Pred nekaj leti sem jih tam velino izbral za preslikavo.

³⁴ BA Koblenz, AA Berlin, NS 21, Bd. 323, Schwalmovo pismo Wolffu, 14. 10. 1943, Wolffovo pismo dr. Schwalmu, 23. 10. 1943, Schwalmovo pismo Wolffu, 4. 11. 1943.

³⁵ BA Koblenz, AA Berlin, NS 21, Bd. 323, Wolffovo pismo dr. Schwalmu, 17. 11. 1943.

³⁶ BA Koblenz, AA Berlin, NS 21, Bd. 323, Wolffovo pismo dr. Maiju, 14. 1. 1944.

dela opravilo nizozemsko fotografsko podjetje Arbeiderspers v Amsterdamu.³⁷ Wolff je Schwalmu odgovoril, da je njegova pojasnila k posnetkom obdržal v Waischenfeldu, vendar pozitivov ni imel v rokah in so najbrž ostali v fotografskem laboratoriju "Ahnenerbe", kjer jih novo vodstvo še išče.³⁸

Dr. Schwalm je v odgovoru poročal, da so pri razvijanju s polovico filmov slabo ravnali, medtem ko so drugo polovico filmov razvili zunaj hiše. Od vseh negativov so nato izdelali 2 ali 3 fotografije, ki jih je dr. Schwalm nalepil vsako na svoj papir velikosti DIN formata s pojasnilom in svojim imenom. 25. julija 1943 jih je prinesel v urad "Ahnenerbe" v Berlinu-Dahlemu, da bi jih tam pokazali dr. Sieversu. K temu je priložil še svojo beležko.³⁹ Ker omenjenega gradiva niso našli v Waischenfeldu, se

je Wolff 29. avgusta 1944 o njih pozanimal v Pücklerstrasse 16 v Berlinu.⁴⁰ Kaže, da so do 7. septembra gradivo vendarle našli, ker je Wolff pisal esesovskemu poročniku Johannu Löhausnu v Berlin, naj kartonsko škatlo s Schwalmovim gradivom čimprej pošlje v Waischenfeld.⁴¹ Gradivo je 15. septembra s kurirjem prispelo k Wolffu, ki ga je shranil v svojem sefu. Filmov in plošč pa niso izboljšali niti v Amsterdamu, ker je morala fotografska delavnica zaradi "*pomanjkanja vode ustaviti delo*." Wolff je še izrazil upanje, da se bodo našle še druge reči, ki jih že dolgo časa iščejo, pa zanje trdijo, da jih ni v Berlinu. Löhausen je namreč večkrat zatrdil Wolffu, da ni v Berlinu nič Schwalmovega.⁴² Na to pismo je dr. Schwalm odgovoril, da po končni najdbi negativov svojih posnetkov z Dolenjskega ne more poročati nič novega. "*Našel sem jih v protiletalskem zaklonišču*."⁴³

Naj sklenem to zgodbo z domnevo, da so se od vsega tega gradiva, ki ga omenja dopisovanje, ohranile samo Schwalmove fotografije, ki so v omenjenem arhivu v Koblenzu. Dr. H. Schwalm je po koncu vojne živel v Tübingenu, D. Wolff v Hannoveru. W. Sieversa in H. Bousseta so zavezniki zaradi sodelovanja pri poskusih na jetnikih v koncentracijskih taboriščih usmrtili.

Mitja Ferenc

THE WORK OF THE GERMAN CULTURAL COMMITTEE IN THE KOČEVJE REGION (1941-1942)

S u m m a r y

The Nazi authorities who massively transferred their co-nationals from the occupied areas in Europe to the Reich, also planned to transfer the small German ethnic minority living in the Kočevje region which had remained under Italy. From November 1941 to January 1942 they moved 11,509 people from 170 villages to Lower Styria, to the territory along the Sava and Sotla rivers which was supposed to be annexed to the German Reich. Several hundred people were transferred to Germany. The transferees had to leave behind all their immovables. The Nazi authorities commissioned the Research and Education Group "Heritage" (*die Forschungs- und Lehrgemeinschaft "Das Ahnenerbe"*) for their transfer and the protection of their cultural heritage.

³⁷ BA Koblenz, AA Berlin, NS 21, Bd. 323, Schwalmovo pismo Wolffu, 27. 6. 1944.

³⁸ BA Koblenz, AA Berlin, NS 21, Bd. 323, Wolffovo pismo dr. Schwalmu, 4. 7. 1944.

³⁹ BA Koblenz, AA Berlin NS 21, Bd. 323, Brendenmuhlovo pismo iz Osla Wolffu, 26. 7. 1944.

⁴⁰ BA Koblenz, AA Berlin, NS 21, Bd. 323, Wolffovo pismo delovnemu štabu "Ahnenerbe" v Berlinu, 29. 8. 1944.

⁴¹ BA Koblenz, AA Berlin, NS 21, Bd. 323, Wolffovo pismo Löhausnu, 7. 9. 1944.

⁴² BA Koblenz, AA Berlin, Löhausnovno pismo Wolffu 15. 9. 1943, Wolffovo pismo dr. Schwalmu, 19. 3. 1945.

⁴³ BA Koblenz, AA Berlin, Schwalmovo pismo Wolffu, 24. 3. 1945.

The group which was founded in 1935 for the research and teaching of German history was later involved in various assignments including medical experiments on concentration camp prisoners. The Heritage Group founded a special cultural committee under the leadership of the SS Captain, Dr Hans Schwalm, otherwise a university professor of geography. The Committee was subdivided into eight working groups: for the registration of rural houses, popular customs and beliefs, popular poetry, objects of cultural and historic significance, film, and for the photography of registry books and archives. The Committee had 35 employees.

Its task was to record the cultural heritage of the Kočevje Germans, transfer it to the Reich if possible and protect it in such a way that it may be used again by the Kočevje Germans after their transfer. Which objects they were allowed to take with them was clearly specified by the Italo-German agreement on the transfer of Germans.

The Committee's working plan was comprehensive and envisaged eight to ten weeks of work in the Kočevje region. In practice, only a small part of it was implemented. Due to the delay in the signing of the agreement on transfer the Committee members started their work as late as 6 November 1941. Given that the first convoy of the Kočevje Germans left already on 15 November 1941, a systematic treatment of the region was out of the question from the outset. The Committee members had a hard time finding help among the local Germans, as all capable bodies were busy with the technical preparations for the transfer or the protection of their villages and convoys from partisans. They also faced a shortage of accommodation and the peaceful environment required for research work: the local people were concerned with the preparations for transfer, the check-ups in a special EWZ train, the registration and assessment of immovables and livestock, the evacuation of remote, marginal villages because of the partisans, the congested roads etc. A further inconvenience was an early winter accompanied by heavy snow and extremely low temperatures.

Because of this, the Committee carried out primarily those tasks of its working plan which could not be done after the departure of the local Germans. The working group for the registration of houses (led by Martin Rudolph) thoroughly searched 43 villages and registered 65 buildings in 22 days. Two houses, from Stari Log and Gotenica, were transferred to Brežice after considerable complications with the Italian authorities. What happened to those houses after the war remains unknown. In the nine days of their stay in the Kočevje region, the group for the popular customs and beliefs visited about 12 villages and made some enquiries. It was able to determine how much of what had once been recorded by Hauffen and Tschinkel, the compilers of popular heritage, was still alive among the people.

The group found out that, in the Kočevje region, customs and beliefs which were hard to find in other German territories were still preserved. Dr Richard Wolfram, the group leader, continued his work on the Kočevje region for decades after the war. He published his findings in Vienna in 1980. The group for dialects and geography of language was only able to carry out its research in ten villages. It did, though, distribute a questionnaire for the German word atlas in 160 villages, through the local youth.

The group leader, Dr Bruno Schweizer, discovered that the Kočevje Germans preserved much greater and better vocabulary of the old, linguistically connected heritage than any other German ethnic group known to him. Walter Henigmann from the group for popular poetry compiled and checked some 300 popular songs discovering many errors in previous compilations, although he had to make do without tape recording.

Dr Walter Frodl, the leader of the group for the artistic and historic objects who only worked in the Kočevje region for seven days, discovered, like the Slovene researchers before and after him, that the region offered nothing special in terms of secular art. The group for film (Helmut Bousset) spent two weeks in the region. In the first six days it shot about three kilometres of celluloid tape depicting the transfer of the Kočevje Germans. Our search for these films in the German film archives has so far proved futile. Among the group's most significant achievements was the photography of 528 registry books from 23 parish offices and the production of 106,000 shots as well as the transfer of the objects from the Kočevje Homeland Museum to the new settlement area.

Schwalms's committee also succeeded in transferring to Posavje material pertaining to a reading, a theatre and a choral society. Of greatest value was a library containing some 500 volumes. The leadership of the Kočevje Germans also prepared the statues and grave stones of their co-nationals who died in April 1941. The Department of Photography of the Federal Archives in Koblenz keeps many photographs of architectural and cultural monuments from the Kočevje region which were taken by Dr Schwalm immediately before and after the departure of the Kočevje Germans.

The fact that Schwalm's Cultural Committee was only able to carry out a small part of its plan soon gave rise to the idea of founding a special research institution on the new settlement area of the Germans from the Kočevje region. Such plans were abandoned after Himmler's order to suspend any

---

activities on the territories which would not be included in the Third Reich. This also applied to Lower Styria although it had not yet been formally included. All the political, cultural, economic, social and other activities among the settlers from Kočevje and elsewhere were assumed by the occupier's local administrative and political bodies.